

نقد و بررسی کتاب درسی «دانش خانواده و جمعیت (ویراست دوم)»^۱

اعظم عبادی^۱

چکیده

هدف: این تحقیق، با هدف نقد و بررسی کتاب درسی دانش خانواده و جمعیت (ویراست دوم) انجام شد و نتایج آن می‌تواند در بازنگری کتاب استفاده شود. **روش:** تحقیق حاضر از نوع کاربردی - توسعه‌ای است و با روش توصیفی - تحلیلی (تحلیل اسنادی) انجام شده است. **یافته‌ها:** بررسی امتیازها و کاستی‌های کتاب مذکور، با توجه به ابعاد شکلی و ساختاری و محتوایی، نشان داد کتاب از نظر ویژگی‌های ظاهری و ساختاری، نقاط قوت زیادی دارد. از نظر نگارشی، ساختار دستوری آن قابل قبول؛ اما از نظر روان و رسا بودن متن و طرز بیان، نیازمند تجدید نظر است. کتاب حاوی اطلاعات جامع، دقیق و جزیی در زمینه دانش خانواده و جمعیت بوده و با رویکرد سنتی به آموزش تألیف شده است. کتاب با استفاده از الگوهای آموزشی مشخص طراحی نشده است و امکان تدریس کامل آن در یک ترم وجود ندارد. **نتیجه‌گیری:** ویژگی‌های کتاب درسی، از جمله: ارزشمندی، سازمان مطلوب داشتن، انسجام، فعال بودن، زیبایی، حجم مناسب محتوا، انعطاف و نگارش مناسب، ایجاب می‌کند برای تولید آن، متخصصان رشته‌های مختلف با یکدیگر همکاری کنند. در پایان پیشنهادهایی برای اصلاح کاستی‌های موجود ارائه شده است.

واژگان کلیدی: نقد، کتاب درسی، خانواده، جمعیت، کتاب دانش خانواده و جمعیت (ویراست دوم).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

◆ دریافت مقاله: 96/11/17؛ تصویب نهایی: 97/04/23.

1. کارشناس ارشد فلسفه و کلام اسلامی (دانشگاه قم)، عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی (مریی) / نشانی: تهران؛ خ شهید مفتاح، دانشگاه خوارزمی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه معارف اسلامی / شماره: 02188826502 / Email: ebadi@khu.ac.ir

الف) مقدمه

انسان، موجودی اجتماعی است. اولین اجتماع بشر، گردهمایی منزلی از راه ازدواج بوده، که بر اساس یکی از نیازهای طبیعی انسان (غریزه جنسی) پایه گذاری شده و اسباب ادامه نسل بشر را فراهم کرده است (طباطبایی، 1374، ج 4: 145). خانواده، مهم ترین نهاد اجتماعی و فراگیرترین نهاد، از نظر جمعیت و زمان است که نقش مهمی در تأمین موفقیت افراد دارد. علاوه بر این، جامعه از خانواده‌ها تشکیل شده است و سرنوشت جامعه با سرنوشت خانواده پیوند دارد. (بسنیده، 1391: 17)

در جامعه امروز، در حوزه مسائل خانواده و جمعیت، مشکلات زیادی همچون: افزایش سن ازدواج، مجردزیستی، تقدس زدایی از ازدواج و خانواده، کاهش نرخ باروری، رشد آمار طلاق و پیر شدن جمعیت وجود دارد که ناشی از تغییر نگرشها و سبک زندگی است. (جمعی از نویسندگان، 1394: 140)

درس عمومی (اجباری) «دانش خانواده و جمعیت» برای پاسخگویی به نیازهای فردی و اجتماعی موجود در زمینه خانواده و جمعیت، به میزان دو واحد درسی کارشناسی، از سال 1392 در دانشگاهها ارائه می‌شود. اهمیت این درس با توجه به نقش مؤثر نظامهای پرورشی (مدرسه و دانشگاه) در تعلیم و تربیت جوانان، عمومی شدن تحصیلات دانشگاهی و تعداد زیاد دانشجویان کارشناسی، سن دانشجویان و اهمیت مباحث مربوط به خانواده و جمعیت برای رشد و شکوفایی جامعه، روشن است.

درس دانش خانواده و جمعیت، در گروه معارف اسلامی دانشگاهها ارائه می‌شود و کتاب درسی آن، معمولاً کتاب منتشره نشر معارف است؛ البته کتابهای دیگری نیز وجود دارند که مهم ترین آنها، کتاب منتشره انتشارات سمت است. نگارنده، در این تحقیق با توجه به نکات ذیل، اقدام به نقد کتاب «دانش خانواده و جمعیت (ویراست دوم)» کرده است:

- نقش کتاب درسی با کیفیت در بهبود آموزش؟
- تأثیر نقد منصفانه در رشد علمی و فراهم کردن شرایط بهبود اثر با نشان دادن نقاط قوت و ضعف؛ (فامرزی قراملکی و همکاران، 1390)
- تجربیات تدریس نگارنده در درس دانش خانواده و جمعیت از سال 1392؛
- اقدامات ارزشمندی که مؤلفان محترم کتاب برای ارزشیابی و اصلاح کتاب انجام می‌دهند.

با شروع مراحل پژوهش، برای نگارنده مشخص شد که ویراست اول کتاب دانش خانواده و جمعیت، کاملاً بر اساس سرفصلهای مصوب درس، تألیف شده و بسیاری از مشکلات کتاب، به برنامه درسی آن مربوط می‌شود. با توجه به اینکه بررسی برنامه درسی نیازمند تحقیق مستقلی است، در این تحقیق به نقد کتاب درسی بسنده شد. نگارنده امیدوار است از نتایج این تحقیق در بازنگری کتاب درسی دانش خانواده و جمعیت استفاده شود.

ب) پیشینه تحقیق

با توجه به جدید بودن درس دانش خانواده و جمعیت، تنها یک پژوهش درباره این درس انجام شده است. کهنوجی و ایرانمنش، با بررسی تأثیر آموزش محتوای درس دانش خانواده و جمعیت بر میزان نگرش به زندگی دانشجویان دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان، به این نتیجه رسیده‌اند که محتوای این درس، تأثیر معناداری بر میزان نگرش به زندگی دانشجویان داشته است (کهنوجی و ایرانمنش، 1395: 503). نقد و بررسی کتاب دانش خانواده و جمعیت (ویراست دوم)، تاکنون انجام نشده است.

ج) روش تحقیق

تحقیق حاضر، از نوع تحقیقات کاربردی - توسعه‌ای و از لحاظ ماهیت و روش، توصیفی - تحلیلی از نوع تحلیل اسنادی است. روش پردازش اطلاعات نیز کیفی و منابع استفاده شده، کتابخانه‌ای است. مسئله اصلی در این پژوهش، نقد و بررسی امتیازها و کاستی‌های کتاب درسی «دانش خانواده و جمعیت (ویراست دوم)»، با توجه به ابعاد شکلی، ساختاری و محتوایی است.

سؤالات فروعی تحقیق

1. نقد کتاب دانش خانواده و جمعیت، از نظر شکلی چیست؟
2. نقد کتاب دانش خانواده و جمعیت، از نظر ساختاری چیست؟
3. نقد کتاب دانش خانواده و جمعیت، از نظر محتوایی چیست؟

نقد کتاب دانش خانواده و جمعیت (ویراست دوم)، که در این تحقیق «کتاب» نامیده می‌شود، از نظر شکلی، ساختاری و محتوایی، زمینه‌بازنگری و رفع نواقص کتاب را با توجه به اهمیت و تأثیرگذاری بسیار زیاد درس مربوط به آن، فراهم کرده و زمینه‌دستیابی به اهداف والای درس را در جامعه متحول و در حال گذار ایران ممکن می‌سازد.

د) چارچوب نظری

1. نقد

نقد را «ارزیابی خرده‌گیرانه درباره کسی یا چیزی» تعریف می‌کنند (اسلامی، 1383: 23). ارزش و جایگاه نقد در فعالیتهای علمی، به اندازه‌ای است که زنده بودن علم را با زنده بودن نقد مساوی می‌دانند. البته میزان

340 ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی 76

اثر گذاری نقد، به رعایت اصول علمی و موازین اخلاقی نقد از یک سو و وجود فرهنگ نقد پذیری از سوی دیگر بستگی دارد. (فرامرز قراملکی و همکاران، 1390)

نقد آثار و کتب علمی، قدمت دیرینه دارد. هر چند درباره نحوه نگارش نقد کتاب، هیچ شیوه از پیش تعیین شده‌ای وجود ندارد؛ اما درباره ساختار کلی نقد، سیاستهای مشترکی در بین منتقدان وجود دارد. توجه به نوع کتاب، در نقد اهمیت دارد؛ زیرا روشهای متفاوتی برای نقد آثار مختلف وجود دارد. (دی.بی. و همکاران، 1395)

2. کتاب درسی دانشگاهی

کتاب درسی دانشگاهی، یکی از گونه (ژانر)های کتب دانشگاهی است که ماهیت تخصصی و آموزشی دارد (منصوریان، 1392: 2). نقش کتاب درسی دانشگاهی در پیشرفت آموزش عالی، به اندازه‌ای است که نمی‌توان و نباید از تأثیر و نقش آن غافل ماند (آرمند و ملکی، 1391)؛ زیرا بخشی از کیفیت آموزش به کیفیت کتاب درسی مربوط می‌شود. (ملکی، 1387: 18)

کتاب درسی، وسیله یادگیری رسمی است. یادگیری را «فرایند ایجاد تغییر نسبتاً پایدار در رفتار یا توان رفتاری که حاصل تجربه است» تعریف می‌کنند (سیف، 1394: 30). یادگیری رسمی، کنترل شده و منظم بوده و با ویژگی‌های انسجام و یکپارچگی، فعالیت، تدریج، هدفمندی، انگیزه، شرایط مساعد درونی و بیرونی و استمرار شناخته می‌شود. ویژگی‌های کتاب درسی بر اساس ویژگی‌های یادگیری تعیین می‌شود. (ملکی، 1387: 13)

کتاب درسی شامل سه قسمت مقدماتی، پیکره (متن) و پایانی است. فرایند یادگیری مؤثر با زمینه‌سازی مفهومی آغاز می‌شود که بخش مقدمات کتاب درسی این نقش را به عهده دارد. یادگیری، دارای متن و پیکره اصلی است؛ پس کتاب درسی نیز باید دارای متن مناسب درسی باشد. یادگیری نیازمند تحکیم و تقویت است؛ در کتاب درسی، برای کمک به تحکیم یادگیری، بخش پایانی وجود دارد. (ملکی، 1384: ب)

یک) مقدمات کتاب درسی

بخش مقدمات کتاب درسی، زمینه عاطفی، شناختی و مهارتی اولیه برای ورود به مطالعه متن درس را در فراگیرنده فراهم می‌کند. اجزای مقدمات عبارتند از: فهرست کلی و تفصیلی محتوا؛ فهرست تصاویر، عکسها، جداول و نمودارها؛ پیشگفتار و مقدمه، که شامل توضیح نکات مهم و اساسی از جمله: معرفی محتوای کتاب، سازمان محتوا، دلالت‌های یادگیری، تشکر و قدردانی، معرفی مؤلفان، کاربرد محتوا در زندگی، سخنی با دانشجویان و سخنی با مدرس است. (همان)

دو) پیکره یا متن کتاب درسی

بخش پیکره یا متن کتاب درسی، مجموعه‌ای از واحدهای یادگیری است که در آن، عناصر یادگیری به صورت یکپارچه انسجام می‌یابد تا به یادگیری مؤثر منجر شود. منظور از واحد یادگیری، یک بخش یا یک

341 ◆ نقد و بررسی کتاب درسی «دانش خانواده و جمعیت»

فصل کتاب است که محتوای متکی به خود دارد و در ساختار خود، قسمت مقدماتی، متن اصلی واحد یادگیری و قسمت پایانی دارد. در قسمت پایانی واحد یادگیری، مباحثی نظیر جمع‌بندی و نتیجه‌گیری، مرور کلی بر نکات مهم، تعاریف مفاهیم اساسی دروس، خودآزمایی، تمرینها و فعالیتهای تکمیلی وجود دارد. (ملکی، 198:1394)

سه) قسمت پایانی کتاب درسی

بخش پایانی کتاب درسی، شامل پیوستها، منابع و مآخذ، واژه‌نامه‌ها، نقشه‌ها و ... با توجه به موضوع کتاب درسی است. (همان: 199)

3. ارزیابی کتاب درسی دانشگاهی

ارزشیابی کتابهای درسی دانشگاهی، با سه روش عمده تجربی، نظرسنجی از مخاطبان و تحلیلی انجام می‌شود که هر کدام از آنها مزایا و محدودیتهایی دارند (نوربان، 1393). برای ارزشیابی کتاب درسی از الگوهای مختلفی استفاده شده و چک‌لیستهایی نیز به این منظور تهیه شده است (ابراهیم کافوری، 1389). یارمحمدیان و همکاران (1388)، به منظور ارزیابی کتابهای درسی دانشگاهی علوم انسانی، شاخصهای مطلوب کتاب درسی دانشگاهی را در جداولی تدوین کرده‌اند.

رضی معتقد است داوری درباره کتاب درسی، مستلزم ارزیابی همه‌جانبه کتاب، از جمله: محتوایی، روشی، زبانی، ساختاری و شکل ظاهری است (رضی، 1388: 29). از نظر ملکی (1385) ویژگی‌های محتوایی کتاب درسی مطلوب که می‌توانند معیار نقد کتاب در نظر گرفته شوند، عبارتند از: همسویی با مبانی فلسفی و اعتقادی مورد قبول، معطوف به نیازها و مسائل اجتماعی، اعتبار علمی، تناسب با نیازها و علایق یادگیرنده، انسجام و یکپارچگی، ارتباط افقی با سایر دروس، جنبه آموزشی داشتن محتوا، اندیشه‌محور و استدلالی بودن محتوا، پرورش مهارتهای ارتباطی، تأکید بر مهارت فراشناخت و جذاب بودن مطالب.

مقاله نقد کتاب درسی دانشگاهی، با توجه به اهمیت و پیچیدگی آن، موضوع تحقیق مستقل بوده و نجفی و همکارانش تلاش کرده‌اند برای کمک به منتقدان این کتابها، سیاهه و ارسی تهیه کنند تا منتقدان در تدوین مقاله نقد کتاب، تمام عوامل قابل بررسی را در اختیار داشته باشند. نتایج این تحقیق؛ شاخص محتوا، شاخص نگارشی، شاخص ظاهری و سایر شاخصها را برای سنجش مقالات نقد کتاب درسی دانشگاهی معرفی کرده است. (سلیمانزاده نجفی و همکاران، 1392)

در این مقاله برای نقد و بررسی کتاب، از شاخصهای شکلی، ساختاری و محتوایی استفاده شده است. شاخص شکلی، شامل بُعد ظاهری کتاب و بُعد نگارشی و ویرایشی آن است.

هـ) یافته‌ها**1. معرفی اثر**

نام اثر: «دانش خانواده و جمعیت (ویراست دوم)»؛ مؤلفان: جمعی از نویسندگان به سرپرستی زهرا آیت‌اللهی؛ ویراستار: امیرعباس رجبی؛ تدوین: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها - معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی؛ ناشر: قم، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف؛ سال انتشار: 1394؛ مشخصات ظاهری: 256 صفحه؛ شابک: 3-920-964-531-978. این کتاب نخستین بار در سال 1392 به چاپ رسید و با توجه به اجباری بودن درس برای تمام رشته‌های کارشناسی، بارها تجدید چاپ شد. ویراست دوم، در سال 1394 منتشر شد.

2. تحلیل شکلی اثر

ویژگی‌های شکلی، فنی و ظاهری کتاب درسی، به صورت مستقیم یا غیر مستقیم بر تسهیل فرایند یادگیری، انگیزه فراگیرندگان، تسهیل درک مفاهیم و تعمیق یادگیری تأثیرگذار است (رستمی‌نژاد و همکاران، 1393: 53). ویژگی‌های شکلی، شامل ابعاد ظاهری و نگارشی است.

یک) شاخص ظاهری

ویژگی‌های ظاهری، شامل کیفیت کتاب‌سازی و کتاب‌آرایی است. توجه به این بُعد، موجب تحریک حس زیبایی‌شناختی و جذب مخاطب می‌شود و از نظر برانگیزندگی در امر یادگیری مؤثر است. (رضی، 1388: 28)

کتاب از نظر انسجام ظاهری، نقاط قوت زیادی دارد. جلد کتاب، استحکام و کیفیت لازم را دارد. طرح روی جلد، رنگی و مربوط به موضوع کتاب است؛ ولی در پشت جلد، فضای سفیدی وجود دارد که می‌توان از آن برای معرفی کتاب استفاده کرد. صحافی کتاب نسبت به چاپ اول، از استحکام لازم برخوردار نیست؛ در حالی که صحافی در کتاب درسی، با توجه به استفاده مداوم از آن، حائز اهمیت است (رضی، 1388: 28). اندازه قلم انتخابی نیز مناسب به نظر می‌رسد.

صفحه‌آرایی کتاب در ویراست دوم، مورد توجه ناشر بوده؛ کتاب رنگی و دارای حاشیه و طرح است. این ویژگی مثبت، با برطرف کردن ضعفهای موجود، می‌تواند تقویت شود. شماره صفحات در طرح کنار صفحه، ریز است و به اندازه کافی واضح نیست. طرح موجود در حاشیه، کیفیت استفاده از آن را برای حاشیه‌نویسی پایین آورده است.

از نقاط مثبت کتاب، جدا شدن عناوین از متن اصلی با استفاده از زمینه رنگی است. اما در این خصوص وحدت رویه وجود ندارد؛ زیرا در متن کتاب، بعضی عناوین فرعی از طریق پررنگ کردن حروف، از متن

343 ◆ نقد و بررسی کتاب درسی «دانش خانواده و جمعیت»

متمایز شده‌اند؛ از جمله: عناوین فرعی دوم در صفحات 19، 43 و 59؛ عناوین فرعی سوم در صفحات 77، 86 و 161 و 165 و عناوین فرعی چهارم در صفحات 21، 23، 32، 118 و 119.

حروف به کار رفته در عناوین اصلی و فرعی کتاب، رنگ و فونت یکسان دارد و برای جدا کردن آنها، از نقشهای متفاوتی استفاده شده است که برای تشخیص نوع عنوان کافی نیست. البته در بیشتر عناوین فرعی، علاوه بر نقش، از شماره نیز استفاده شده که راهکار مناسبی است. اما در تمام کتاب برای شماره‌گذاری عناوین، وحدت رویه وجود ندارد. در فصل اول برای بعضی عناوین فرعی، شماره آورده نشده و نقش عناوین فرعی نیز در صفحات 40 و 45 اشتباه چاپ شده است.

در کتاب اشکالات چاپی وجود دارد؛ از جمله: در صفحه 138، شماره‌ها در یک ردیف قرار ندارند. در حاشیه صفحات 155 تا 165، شماره و عنوان فصل اشتباه ذکر شده است. در زمینه رنگی اهداف درس، در فصل 2 و فصل 4 اشتباهاتی وجود دارد. نمودار مطالب فصل 3 (ص 133)، شماره 4 «حقوق و تکالیف همسران» نیازمند بازنویسی؛ فصل 5 (ص 204)، شماره 1-2-1 «محبوب بودن» و شماره 2-3-6 «تقویت مسئولیت‌پذیری» صحیح است. در صفحه 226، جدول 1 و نمودار 2، روی هم چاپ شده و در صفحه 252، منبع شماره 116، بررسی علل و عوامل مؤثر بر درخواست طلاق زنان صحیح است.

جامعیت صوری

کتاب در قسمت مقدماتی، شامل پیشگفتار، فهرست تفصیلی و مقدمه بوده و فاقد فهرست جداول و نمودارهاست. مقدمه کوتاه کتاب، شامل اهداف درس دانش خانواده و جمعیت، نام نویسندگان فصول مختلف و تقدیر و تشکر از دست‌اندرکاران است. توضیحات لازم مربوط به باورها و دیدگاههای اساسی مؤلف، اشاره به پیشینه موضوع، معرفی محتوای کتاب، سازمان محتوا، دلالت‌های یادگیری، معرفی مؤلفان، کاربرد محتوا در زندگی، سخنی با دانشجویان و سخنی با مدرس در مقدمه وجود ندارد. (ملکی، 1384/ب)

در پایان کتاب، نمایه (فهرست موضوعی) و واژه‌نامه (معادل خارجی اصطلاحات و مفاهیم مهم علمی)، وجود ندارد؛ در حالی که این دو بخش، از قسمت‌های مهم در انتهای هر کتاب درسی دانشگاهی است (آرمند و ملکی، 1391). در پایان کتاب، نظرخواهی از کتاب وجود ندارد و سایت یا سی.دی مشخصی برای کتاب ارائه نشده است.

حجم کتاب، نسبت به زمان اختصاص یافته به دو واحد درسی، زیاد است و امکان تدریس کل مطالب وجود ندارد. حجم فصلهای کتاب، به جز فصل سوم، با هم متوازن است.

در متن کتاب فقط در فصل ششم، از تعداد محدودی نمودار و جدول استفاده شده و در انتهای فصلهای کتاب، خلاصه مطالب به صورت نمودار آمده است. در کتاب برای ارائه محتوا، از تصویر و عکس

344 ♦ مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی 76

استفاده نشده است؛ در حالی که تصاویر در کتابهای درسی و متون آموزشی، در انتقال مفاهیم، تسهیل یادگیری، به یادسپاری و افزایش جذابیت مطالب نقش دارند (آرند، 1384: 59) و کارکردهای مختلفی برای تصاویر در کتاب درسی ذکر شده است. (نیک‌نفس و علی‌آبادی، 1392: 144)

در ویراست دوم، به ویژگی‌های ظاهری توجه شده است. انجام تحقیقات میدانی برای تحلیل این ویژگی‌ها و تنظیم آن با سلیقه دانشجویان، نقش تعیین‌کننده در تقویت و اثربخشی این توجه دارد.

دو شاخص نگارشی و ویرایشی

رعایت نکات نگارشی و ویرایشی باعث روانی متن و مطالعه راحت آن برای خواننده می‌شود. نکاتی از قبیل استفاده از واژگان و اصطلاحات مأنوس، جملات کوتاه و رسا و ساده و رسم‌الخط ثابت، رعایت قواعد درست‌نویسی، علائم و نشانه‌ها و ساختارهای نگارشی در تألیف جمله، بند، فصل و بخش، موجب قابل فهم شدن نوشته برای مخاطبان می‌شود (حافظ‌نیا، 1389: 314؛ پاکچی، 1391: 105). کتاب، از نظر ویژگی‌های نگارشی و ویرایشی، با توجه به تعدد نویسندگان، هماهنگ و یکدست نیست.

کتاب از نظر رعایت قواعد دستوری، قابل قبول است؛ به جز در: صفحه 19 «همراهی از جنس مخالف»؛ صفحه 179 «می‌شمرند» و صفحه 222 «شمرده شده است» که نیاز به ویرایش دارد.

طرز بیان کتاب، حالت یک‌طرفه داشته و در بعضی قسمت‌ها از افعال امری استفاده شده است؛ مانند «حفظ کنید و فاش نسازید» (ص 106) و «از خودخواهی بپرهیزید» (ص 150). این طرز بیان، با توجه به سن دانشجو مناسب نیست. (ملکی، 1385: 17)

متن کتاب از جهت روان و رسا بودن، خالی از اشکال نیست؛ از جمله در نمونه‌های ذیل:

جملات طولانی تقریباً در تمام فصول وجود دارند. جملاتی که حتی به ده خط نیز می‌رسند (صفحات: 41، 63، 113، 161، 186 و 212)؛ در حالی که جملات طولانی به سختی یاد گرفته شده و در یادگیری اخلال ایجاد می‌کنند. (همان: 18)

در ساختار بند، جمله آغازین اهمیت زیادی دارد (پاکچی، 1391: 110). در صفحه 36، بند شماره 7 با «در این جوامع...» شروع شده است؛ اما مرجع ضمیر مشخص نیست. محتوای عنوانهای «خود ارضایی» (ص 46) و «ارتباط جنسی با همجنس» (ص 48) نیز با «با این رفتار...» و «این نوع رابطه...» شروع شده است.

استفاده از کلمات نامأنوس؛ مانند عبارت «زوجین باید در تشدید مبانی خانواده و تربیت اولاد خود، با یکدیگر معاضدت نمایند» (ص 119)، که نقل قول مستقیم ماده 1104 قانون مدنی است و با وجود دو کلمه نامأنوس تشدید و معاضدت، جمله غیر قابل فهم شده است؛ در حالی که برای حفظ روانی و رسایی انشا در نقل قول، راهکارهایی وجود دارد. (نکونام، 1386: 390)

345 ◆ نقد و بررسی کتاب درسی «دانش خانواده و جمعیت»

ابهام در متن؛ مانند «کاهش پیوندهای درون نسلی» (ص 138)؛ و «والدین به لحاظ ایجاد شبکه ارتباطی جدید پس از تولد فرزند...» (ص 184)، که منظور از آنها روشن نیست.

در مجموع، کتاب از نظر ویژگی‌های ظاهری ارزشمند است و نقاط قوت زیادی دارد. از نظر نگارشی و ویرایشی نیز ساختار دستوری آن قابل قبول است. اما از نظر طرز بیان و روان و رسا بودن متن، خالی از اشکال نیست و نیازمند بازنگری است.

3. تحلیل ساختاری اثر

یکی از عوامل مؤثر در یادگیری از طریق کتاب درسی، ساختار آن است (ملکی، 1384: 11). ساختار مناسب کتاب درسی، تأثیر زیادی در جذابیت آن برای خواننده و نقش مهمی در یادگیری دارد (رضی، 1388: 27). در این بخش، ساختار کتاب با توجه به معیارهای مراجع و اسنادها، مطابقت با سرفصل، توجه به ویژگی‌های مخاطب، انسجام و پیوستگی متن، عنوان‌بندی مناسب، برجسته کردن متن و یکدستی و وحدت رویه بررسی می‌شود.

یک) مراجع و اسنادها

از نقاط قوت کتاب، استفاده نویسنده‌گان از منابع مرتبط و جدید و معرفی منابع برای مطالعه بیشتر، در پایان تمام فصول است. اما کتاب از نظر تذکر موارد لازم در پاورقی و ذکر منابع مطالب، وحدت رویه ندارد. برای مثال، در حالی که مراجع و اسنادات در فصل اول قابل قبول است؛ در فصل ششم و بخش «تباروری»، نه تنها ارجاعات مطلوب نیست، بلکه در پایان فصل نیز هیچ منبعی برای مطالعه بیشتر معرفی نشده است.

ارجاع به منابع غیر مرتبط، مانند عبارت «به نوشته بسیاری از مجلات پزشکی و علمی» (ص 48)؛ مشخص نبودن منبع مطالب، مانند بخش «توجه به تفاوتها در رفتار با همسر» (ص 95) و عدم وجود منابع مذکور در پاورقی در فهرست منابع و مأخذ آخر کتاب (صفحات 186 و 231)؛ از دیگر کاستی‌های کتاب در زمینه مراجع و اسنادها است.

دو) مطابقت با سرفصل

محتوای کتاب با سرفصلهای مصوب درس دانش خانواده و جمعیت، هماهنگی کامل ندارد. گفتنی است که چاپ اول کتاب مطابق سرفصلهای مصوب تألیف شده، اما به علت اشکالات موجود، ویراست دوم تغییرات زیادی نسبت به چاپ اول دارد که توضیح آن در بخش «مقایسه ویراست اول و دوم» خواهد آمد.

سه) توجه به ویژگی‌های مخاطب

توجه به ویژگی‌های دانشجویان، اقتضا دارد کتاب درسی دانشگاهی اندیشه‌محور بوده، به تقویت مهارتهای مختلف از جمله: پرورش توانایی در تفکر و استدلال منطقی، تفکر خلاق و مستقل، تفکر انتقادی و مهارت

ارتباطی توجه داشته باشد (ملکی، 1385: 17). یکی از عواملی که می‌تواند زمینه پرورش این مهارتها را فراهم کند، پرسش است.

از نقاط قوت کتاب، سؤالاتی است که در پایان هر فصل، دانشجویان را به تفکر و دقت بیشتر دعوت می‌کنند. اما متن کتاب، گفتگومحور و فعال نبوده و زمینه مشارکت دانشجویان را فراهم نکرده است. در بعضی موارد به نظر می‌رسد در تدوین محتوای کتاب، مخاطب مشخص نیست یا به مخاطب کم توجهی شده است؛ مانند محتوای «پیامدهای منفی تک‌فرزندی برای فرزند» (ص 187)، که اگر با توجه به دانشجویان تک‌فرزند تنظیم شود، به گونه‌ای دیگر خواهد شد.

چهار) انسجام و به هم پیوستگی متن

به هم پیوستگی متن کتاب درسی به قابلیت یادگیری آن می‌افزاید (ملکی، 1384الف)؛ چنانکه ورود بدون مقدمه به مطلب و خروج بدون جمع‌بندی و نتیجه‌گیری، از جمله عواملی‌اند که به انسجام متن خلل وارد کرده، مطالب را از هم گسیخته نشان می‌دهند (نکونام، 1386: 399). انسجام و به هم پیوستگی متن کتاب در تألیف فصول و زیرفصلها متفاوت بوده، هماهنگی و وحدت رویه در کتاب وجود ندارد.

فصول کتاب (به جز فصل سوم که مقدمه کوتاهی دارد)، فاقد مقدمه است و پس از داستانی کوتاه با عنوان «برگی از یک زندگی»، مباحث اصلی آغاز می‌شود (در فصل ششم، این عنوان نیز وجود ندارد)؛ در حالی که مقدمه در ابتدای هر واحد یادگیری لازم است. در پایان فصول کتاب، نمودار مطالب اصلی و فرعی، جایگزین نتیجه‌گیری شده است؛ در حالی که این نمودار در فهرست مطالب کتاب نیز وجود داشته و جایگزین مناسبی برای خلاصه و نتیجه‌گیری پایان واحد یادگیری نیست.

در ساختار فصول نیز وحدت رویه وجود ندارد. در متن فصول کتاب، نقاط قوت و ضعف زیادی وجود دارد که توضیح همه آنها ممکن نیست و فقط به برخی نمونه‌ها اشاره می‌شود:

از نقاط قوت کتاب، رعایت ساختار آموزشی در ارائه محتوا در بعضی موارد است؛ از جمله در: «ازدواج موقت» (ص 49) شامل مقدمه، تعریف و ویژگی‌های ازدواج موقت؛ «بدگمانی نسبت به همسر» (ص 153) شامل تعریف، بررسی نتایج و اثرات بدگمانی نسبت به همسر، مباحث دینی و نتیجه‌گیری پایانی و «طلاق» (ص 160) شامل تعریف، عوامل و پیامدهای طلاق.

«حقوق و تکالیف همسران» (ص 117) و «مسائل و مشکلات خانواده معاصر» (ص 137)، مقدمه خوب دارد؛ اما مقدمه بخش «فرزند پروری» (ص 189) بسیار کوتاه و شبیه مقدمه «اصول تربیت فرزند» بوده و انتخاب عنوان «دوران بارداری»، ابهام را بیشتر کرده است؛ زیرا دوران بارداری، دانش و مهارت نیست.

347 ◆ نقد و بررسی کتاب درسی «دانش خانواده و جمعیت»

محتوای کتاب در بعضی موارد بدون ساختار آموزشی، مقدمه یا نتیجه است؛ از جمله: بخش «مهارتهای رفتاری در روابط با جنس مخالف» (ص 27)، پنج صفحه بدون هیچ عنوان و با شماره و دسته‌بندی‌های متنوع؛ بخش «مهارتهای رفتاری برای خویشنداری جنسی» (ص 50)، 36 مورد بدون عنوان، دسته‌بندی و نتیجه‌گیری (البته این بخش مقدمه دارد)؛ «سبب‌گرایی در ارزشهای اخلاقی درباره خانواده» (ص 143)، بدون نتیجه‌گیری.

پنج) عنوان بندی مناسب

انتخاب عناوین مناسب در اجزای مختلف متن کتاب درسی، علاوه بر کمک به انسجام مطالب، در درک خواننده از متن، روشن شدن نکات مهم و یادآوری مطالب مؤثر است (ملکی، 1384/الف: 18). کتاب در انتخاب دقیق عناوین و انطباق آنها با محتوای بخش مربوطه، خالی از اشکال نیست؛ از جمله:

عنوان فصل اول با محتوای آن هماهنگی کامل ندارد؛ عنوان فصل سوم با وجود بخش «حقوق و تکالیف همسران» در این فصل سازگار نیست و در عنوان فصل ششم، بخش «تاب‌آوری» نادیده گرفته شده است.

عدم تطابق کامل عنوان با محتوا در عناوین فرعی اول، مانند «فقدان اعضای خانواده» (ص 111)؛ در عناوین فرعی دوم، مانند «آموزش» و «ارزیابی مستمر روابط خانوادگی» (ص 154) و «وقوع طلاق به نیکی و زیبایی» (ص 167) با عنوان «راهکارهای کاهش فروپاشی خانواده»؛ در عناوین فرعی سوم، مانند «کاهش لذت جنسی» (ص 36)، «رویارویی نامناسب با مشکلات زندگی» (ص 148)، «یجاد خودباوری در فرزند» (ص 197)، «تقویت مسئولیت‌پذیری» (ص 199) و «نظارت و هدایت در ارتباطات اجتماعی به خصوص با همسالان» (ص 201). گفتنی است که در سه نمونه اخیر، در قسمت مطالعه بیشتر، محتوای مربوط به عنوان وجود دارد.

وجود عناوین مشترک و شبیه به هم در کتاب، دانشجویان را برای یادسپاری و بازیابی اطلاعات با مشکل مواجه می‌کند؛ از جمله: عنوان «تکامل شخصیت» (ص 59) با «رشد شخصیت» (ص 182).

شش) برجسته کردن متن

برجسته کردن برخی نقاط متن از طریق نوع، رنگ و اندازه حروف می‌تواند توجه یادگیرنده را به متن معطوف کند (ملکی، 1384/الف: 18). در متن کتاب، به جز در صفحات 145 و 146 که عناوین رسانه‌ها پررنگ شده‌اند، در متن تمایزی میان حروف وجود ندارد و برجسته‌سازی صورت نگرفته که یکی از نقاط ضعف کتاب است.

هفت) یکدستی و وحدت رویه

وحدت رویه در ساختار کتاب درسی و توضیح آن برای دانشجویان و مدرّس در مقدمه، مهم است (ملکی، 1384/الف: 12). ساختار کتاب، برای مخاطب توضیح داده نشده و هماهنگ نیست. برای نمونه (علاوه بر نمونه‌های پیش گفته) عنوان «علل دوستی با جنس مخالف» (ص 21)، به توضیح علل مختلف دوستی با جنس

مخالف اختصاص دارد؛ ولی در «شناخت جنس مخالف»، علاوه بر توضیح علت، به آسیبهای شناخت جنس مخالف از راه دوستی و راههای دیگر شناخت جنس مخالف، به طور مفصل پرداخته شده است.

در مجموع از نظر ساختاری، کتاب نقاط قوت زیادی دارد. در ابتدای هر فصل، اهداف آن فصل ذکر و بعد از آن، توضیحاتی آورده شده که برای آمادگی ذهنی خواننده مفید است. در پایان فصل نیز علاوه بر ارائه پرسشهایی برای تفکر بیشتر، خلاصه‌ای از عناوین اصلی و فرعی فصل به صورت نمودار ارائه و منابعی برای مطالعه بیشتر معرفی شده است.

اما کتاب با رویکرد سنتی به آموزش تألیف شده است. در رویکرد سنتی، به آموزش از زاویه محتوا نگاه می‌شود و در برنامه‌ریزی، اولین چیزی که مهم است تهیه فهرستی از محتوای است که باید تحت پوشش قرار گیرد (دفعانزاده، گلشن‌آبادی و کاظمیان، 1393). در این رویکرد، دانش محور یادگیری است و یادگیری، هم‌ارز با تحویل اطلاعات از مدرس به متعلم است. (یزدزاده، 1396)

4. تحلیل محتوایی اثر

در این بخش، با توجه به اصول نقد کتاب درسی (دی‌لی و همکاران، 1395: 155)، ابتدا ویراست اول و دوم از نظر محتوا مقایسه شده، سپس به تحلیل محتوایی فصول مختلف پرداخته می‌شود.

یک) مقایسه ویراست اول و دوم

ویراست دوم همانند چاپ اول کتاب، شامل مقدمه و شش فصل است. تغییرات ایجاد شده در ویراست دوم عبارتند از:

در فصل اول، بخشهای «هم‌خانگی (زندگی مشترک بدون ازدواج)»، «شناخت روابط جنسی حرام و پیشگیری از آن» و «ازدواج موقت» اضافه شده و بخشهای «تشکیل خانواده و کارکردهای آن»، «انتخاب همسر شایسته» و «تسهیل ازدواج در رویارویی با موانع مختلف» به فصل دوم منتقل شده است. فصل دوم چاپ اول یعنی «حقوق، مسئولیت و تعالی خانواده» در ویراست دوم حذف و فقط بخش «حقوق و تکالیف اعضای خانواده» با تغییراتی به فصل سوم منتقل شده است. بدین ترتیب در ویراست دوم، فصل اول و دوم تغییرات زیادی کرده است.

بخش «تقویت کارکردهای خانواده» از فصل سوم حذف شده است. تغییرات فصل چهارم، جزئی است. در فصل پنجم، بخش دوم سابق («اخلاق و آداب بارداری و تربیت فرزند») با تغییراتی از جمله حذف بخش «آداب دوران بارداری، زایمان و نوزادی»، «فرزندپروری» نامیده شده است. در فصل ششم، بخش جمعیت تغییر زیادی کرده و مفصل تر شده است.

349 ◆ نقد و بررسی کتاب درسی «دانش خانواده و جمعیت»

در مجموع، مقایسه انجام شده نشان می‌دهد تغییرات این دو چاپ، در تمام فصول به جز فصل چهارم زیاد است.

دو) تحلیل محتوایی

اهداف اصلی هر کتاب درسی، از طریق مفاهیم نهفته در محتوای آن تأمین می‌شود. مهم‌ترین بخش نقد هر کتاب، ارزیابی محتوایی آن است که با شاخصهای روزآمدی، جامعیت، مرتبط بودن مطالب کتاب با سایر دروس وابسته، طرح سؤلهای جدید و افقهای تازه، وجود تناسب میان حجم اطلاعات اصلی و حجم اطلاعات جنبی، ظرفیت کتاب در ایجاد ارتباط با موضوعات میان‌رشته‌ای و برقراری ارتباط با یادگیرنده و اثرگذاری بر او انجام می‌شود (رضی، 1388: 22). تحلیل محتوایی فصول مختلف عبارت است از:

فصل اول با عنوان «تشکیل خانواده (پیش از ازدواج)»، با نیازهای اساسی جوان آغاز می‌شود. با توجه به اینکه دانشجویان با رشد توانایی‌های عقلی درصدد تصویب از خود، جهان و نقش خود در آینده پیدا کنند (گنجی و بابازاده، 1393: ج 2، 71)، این انتخاب شایسته و مناسب است. اما در این بخش، به بیان نیازهای بدیهی اکتفا شده است.

از نقاط قوت بخش نیازهای اساسی جوان، استفاده از محتوای میان‌رشته‌ای (نظرات مزلو و موری) است (رضی، 1388: 23). اما روشن نیست چرا به جای بیان امور بدیهی، همچون توصیه آموزه‌های دینی به ازدواج، از محتوای تعاملی و مبتنی بر تفکر استفاده نشده است؟

امروزه ارتباط با جنس مخالف در محیط‌های اجتماعی، از جمله دانشگاه، غیر قابل اجتناب است و یکی از دغدغه‌های دانشجویان، نحوه مدیریت این نوع روابط است. در بخش «آسیب‌های ارتباط با جنس مخالف»، قبل از اینکه علل مختلف ارتباط با جنس مخالف، که بعضاً در دانشگاه غیر قابل اجتناب است، توضیح داده شود؛ با تأکید بر یک نوع از این روابط (رابطه هوس‌آلود)، پیامد معنوی آن ذکر شده است؛ در حالی که تنظیم محتوا به نحو پیاپی و بر اساس شیوه‌ای خاص، مثل از کل به جزء، در یادگیری مهم است. (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، 1393)

آمار ارائه شده در بخش «پیامدهای دوستی با جنس مخالف» قدیمی بوده (مربوط به دهه 80) و غیر واقعی به نظر می‌رسد. بخش «پیامدهای آسیب‌زای روابط آزاد با جنس مخالف» نیز با تفصیل ارائه شده ضرورت ندارد.

«هم‌خانگی یا زندگی مشترک بدون ازدواج»، بخش بعدی است که مربوط به سبک زندگی غربی بوده و برای جوانانی است که از پذیرش مسئولیت تشکیل خانواده می‌ترسند (فرهنگی، 1374: ج 2: 14)، جذابیت زیادی دارد. تغییر نوع نگرش دانشجویان، نیازمند تحلیل منطقی منسجم از موضوع و ابعاد و آثار مختلف آن

است؛ در حالی که تحلیل کتاب از مقایسه آن با ازدواج، فقط ازدواج دائم را مد نظر قرار داده است؛ زیرا ویژگی ناپایداری، در ازدواج موقت نیز وجود دارد. بنابر این، محتوای این بخش نیازمند بازنگری است.

«مدیریت غریزه جنسی» عنوان بعدی است که از اهداف درس به شمار می‌رود. نگارنده معتقد است محتوای ارائه شده برای مدیریت غریزه جنسی، جامع و مانع نیست. در این بخش، ضرورت بحث تربیت جنسی برای جلوگیری از بی‌بندوباری (فقیه، 1387) و محتوای تکمیلی درباره غفت، حیا و غیرت در موارد مشروع و غیر مشروع، می‌تواند قابل توجه باشد. در قانون شماره 2 (ص 44)، ابهام وجود دارد و منظور از غرایز حیوانی توضیح داده نشده است. در قانون شماره 4 (ص 45)، محتوا تکراری و مشابه کتاب دین و زندگی سال سوم دبیرستان (درس سیزدهم) است.

«شناخت روابط جنسی حرام و پیشگیری از آن» (ص 46)، از جمله نیازهای دانشجویان است. محتوای «خودارضایی»، اعم از تعریف، ویژگی‌ها، آثار و راههای رهایی از عادت به آن، نیازمند تکمیل است.

در نگاه کلی، موضوع فصل اول از جمله نیازهای دانشجویان مجرد است که مستقیماً به خانواده مربوط نیست، ولی اهمیت زیادی دارد؛ زیرا تشکیل خانواده سالم، مستلزم مصون ماندن زوجین از آسیبهایی است که قبل از ازدواج در معرض آن قرار دارند.

از چهار هدف فصل اول، هدف دوم (مهارت ارتباط شایسته با جنس مخالف) و چهارم (مهارت خویشنداری تا آستانه ازدواج)، از جمله نیازهای اصلی دانشجویان مجرد است (تادرتوالی آموزش متوسطه) بتوانند نیازهای خود را مدیریت کنند؛ زیرا دوستی با جنس مخالف، ناشی از سبک زندگی غلط و ناتوانی در مدیریت نیازهاست. اما هدف اول (پیامدهای ارتباط دوستانه با جنس مخالف) و سوم (پیامد رابطه آزاد با جنس مخالف)، ملموس و عینی است؛ بنابر این، محتوای اصلی تلقی نمی‌شود.

فصل دوم با عنوان «تشکیل خانواده (حین ازدواج)»، با ازدواج و کارکردهای آن شروع می‌شود؛ در حالی که ازدواج تعریف نشده است. به نظر می‌رسد منظور نویسندگان از ازدواج، ازدواج دائم و تشکیل خانواده است؛ در حالی که ازدواج، منحصر به این نوع نیست. پس به منظور ورود به مباحث اصلی درس دانش خانواده و جمعیت، تعریف مفاهیم اساسی ضروری است تا مباحث اصلی کتاب، حول آن مفاهیم اساسی سامان یابد و امکان یادگیری محتوا فراهم شود.

در بخش «تسهیل ازدواج در رویارویی با موانع مختلف»، تذکر چند نکته ضروری است:

1. مانع شماره سوم «مسائل اقتصادی» است (ص 64)؛ در حالی که در کارکردهای خانواده، هیچ اشاره‌ای به کارکرد اقتصادی نشده است. با توجه به مندرجات کتاب (ص 162) و تحقیقات انجام شده، مشکلات

351 ◆ نقد و بررسی کتاب درسی «دانش خانواده و جمعیت»

اقتصادی یکی از علل اختلافات خانوادگی است (ابراهیمی لویه و همکاران، 1392: 10). بنابر این، جایگاه مسئله اقتصادی در خانواده معاصر، پیچیده تر از آن است که با چند توصیه قابل حل باشد.

2. «ترس از محدود شدن آزادی‌های دوران مجردی» (ص 70)، یکی از باورهای اشتباه در زمینه ازدواج ذکر شده و برای آن راهکارهایی ارائه شده است. اگر با استفاده از محتوای میان‌رشته‌ای، ویژگی‌های سیستم منحصر به فرد زوج در خانواده آموزش داده شود (نظری، 1386: 17)؛ یادگیرنده می‌تواند با استفاده از آن، زندگی خود را برنامه‌ریزی کند.

3. عنوان «ازدواج مجدد» (ص 76) (که مشخص نیست چرا با عنوان «موانع ازدواج» آمده است)، به مناسب بودن ازدواج افراد مطلقه با یکدیگر پرداخته، لازمه موفقیت این نوع ازدواجها را در نظر گرفتن شایستگی‌های لازم و معیارهای اصلی ازدواج بیان کرده است؛ در حالی که هنوز درباره همسرگزینی، معیارها و مقدمات آن بحثی در کتاب مطرح نشده است.

4. بخش «انتخاب همسر شایسته»، شامل دو هدف اصلی درس بوده و از جمله نیازهای اصلی دانشجویان مجرد است. پاسخگویی به نیاز دانشجویان، مستلزم بهره‌گیری از پیش‌آموخته‌های یادگیرنده (درس پیوند مقدس کتاب سوم دبیرستان) برای تفسیر و به خاطر سپردن اطلاعات جدید (ملکی، 1384/الف: 21) و رعایت ملاک تداوم در سازماندهی محتوای این بخش است. (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، 1393)

در توالی درسهای دبیرستان، ملاکهای مشترک و ملاکهای اختصاصی زوجین، از جمله آمادگی‌های لازم (همچون شعور اجتماعی، علاقه‌مندی به ازدواج و مسئولیت‌پذیری) و توانایی‌ها و مهارت‌های فردی لازم برای ازدواج (تقوی‌پور و همکاران، 1396: 133)، از مباحث ضروری در محتوای این بخش است؛ زیرا تحقیقات نشان می‌دهد عدم مهارت ارتباطی و عدم تعهد و مسئولیت‌پذیری از عوامل مؤثر در اختلافات خانوادگی است. (ابراهیمی لویه و همکاران، 1392: 10)

مسئولیت‌پذیری از مفاهیم اصلی مربوط به تشکیل خانواده است که در فصل دوم سخنی از آن به میان نیامده است. مسئولیت‌پذیری، الزام و تعهد درونی از سوی فرد برای انجام مطلوب همه فعالیت‌هایی است که بر عهده او گذاشته شده است (مهاجری و همکاران، 1396: 112). اخیراً به تعهد زناشویی، به عنوان متغیری مهم در حفظ و تداوم زندگی زناشویی توجه شده است و زوج‌درمانی مبتنی بر پذیرش و تعهد، به عنوان درمانی که می‌تواند در بهبود سازگاری و تعهد زناشویی مؤثر باشد، معرفی می‌شود. (زننگه مطلق و همکاران، 1396: 51)

علاوه بر آمادگی‌ها، مهارت‌های فردی لازم برای ازدواج، از جمله مهارت مهم خودآگاهی، نیز نیازمند توجه ویژه در کتاب است؛ در حالی که در کتاب، فقط یک پاراگراف به خودشناسی اختصاص داده شده و محتوای بخش «انتخاب همسر شایسته»، خیلی کوتاه و مختصر است.

در نگاه کلی به فصل دوم، مشاهده می‌شود که جای مطالب اصلی و فرعی عوض شده است. اگر مطالب اصلی مربوط به تشکیل خانواده و جمعیت، مانند تعریف خانواده، تعریف ازدواج، اهداف و کارکردهای ازدواج، آمادگی‌ها و توانایی‌های لازم برای ازدواج، خودشناسی، معیارهای انتخاب همسر و راه‌های شناخت همسر با استفاده از محتوای میان‌رشته‌ای روان‌شناسی (زوج‌درمانی و خانواده‌درمانی) و جامعه‌شناسی، به شکل مستدل و منطقی آموزش داده شود؛ دانشجویان می‌توانند ضمن آشنایی با لوازم زندگی موفق، با استفاده از فرصت دوران تجرد، برای کسب این آمادگی‌ها تلاش کرده و با استفاده از شناختی که از خود، خانواده و شرایط اجتماعی خود دارند، درباره ازدواج تصمیم بگیرند و در صورت نیاز به مشاور مراجعه کنند.

گفتنی است محتوای فصل اول و فصل دوم برای دانشجویان متأهل، خسته‌کننده و ملال‌آور است.

فصل سوم به عوامل تحکیم خانواده، مهارت‌های تحکیم خانواده، نقش اعضای خانواده و حقوق و تکالیف همسران پرداخته و مفصل‌ترین فصل کتاب است. نویسندگان محترم، اطلاعات خوبی را در این فصل فهرست کرده‌اند که نکاتی درباره آنها ذکر می‌شود.

در این فصل، محتوای بخش‌های «عوامل تحکیم خانواده»، «مهارت‌های تحکیم خانواده» و «حقوق و تکالیف همسران» شبیه به هم است؛ چنانکه عناوین مشترک و مشابه، نشان از عدم سازماندهی مناسب محتوای آن دارد که از جمله آنها می‌توان به: «احترام به همسر و خانواده او» (ص 99) و «احترام به همسر» (ص 105)، «رازداری» (ص 100) و «رازداری در خانواده» (ص 106)؛ «عفو و گذشت» (ص 101) و «گذشت از خطای همسر» (ص 120) اشاره کرد.

عنوانهای «محبت به اعضای خانواده» (ص 88)، «خوش‌گفتاری» (ص 90)، «ظهار محبت» (ص 102)، «ارتباط گفتاری مناسب» (ص 103) و «حسن معاشرت: خوش‌رفتاری» (ص 118) به یک موضوع مربوط می‌شوند. این محتوای مشابه وقتی بدون طراحی آموزشی به دنبال هم فهرست می‌شوند، فرایند یادگیری را مختل کرده، دانشجویان را در یادسپاری و بازیابی اطلاعات، با مشکل مواجه می‌کنند.

احترام گذاشتن به دیگران، محبت، خوش‌گفتاری، حسن معاشرت و گذشت، ویژگی‌هایی اخلاقی‌اند که در تمام ارتباطات انسانی، پسندیده‌اند و اختصاص به رابطه با همسر ندارند. بنابر این، اگر محتوا به گونه‌ای سازماندهی شود که تفاوتها و تشابهات این ویژگی‌ها، در ارتباط زوجی و سایر روابط بررسی شود، یادگیری آن آسان‌تر و عمیق‌تر خواهد شد.

353 ◆ نقد و بررسی کتاب درسی «دانش خانواده و جمعیت»

در کتاب درسی، سازمان یافته بودن معرفت ارائه شده¹ و اجتناب از محتوای به هم ریخته و مفاهیم جدا از هم (نقی پور ظهیر، 1374: 173) با استفاده از راهبردهای شناختی، مانند بسط دادن مسائل به صورت علی و معلولی (ملکی، 1384/الف) قابلیت یادگیری را بالا می برد. برای نمونه، به بحث رضایت زناشویی در کتاب «زوج درمانی و خانواده درمانی» اشاره می شود.

رضایت زناشویی، در خانواده اهمیت زیادی دارد؛ اما روشی واحد به منظور داشتن زندگی زناشویی خشنود وجود ندارد. عوامل متعددی در رضایت زناشویی مؤثرند. بررسی علل و عوامل تأثیرگذار بر رضایت زناشویی نشان می دهد رضایت زناشویی در خانواده، با دلیل اصلی زوجین برای ازدواج رابطه دارد و عناصر اصلی ای وجود دارند که در اغلب ازدواجهای خشنود و شاد مشاهده می شوند؛ از جمله: احترام زوجین به یکدیگر. (نظری، 1386: 125)

توجه به الگوی زوجهای هر دو شاغل و استفاده از محتوای میان رشته ای و مطالعات زیادی که درباره این الگو انجام شده (همان: 97)، در کتاب درسی دانشجویان، که عموماً با توجه به تحصیلات عالی علاقه مندند پس از ازدواج شاغل باشند، لازم و ضروری است.

بخش «حقوق و تکالیف همسران» که به وظایف و حقوق اعضای خانواده مطابق با قوانین جمهوری اسلامی ایران اختصاص دارد، جزء اهداف فصل نبوده و محتوای موازی با سایر بخشها دارد. به نظر می رسد اگر بخش حقوقی (یا حداقل بخشی از آن که دارای محتوای مشابه با سایر بخشهاست) به عنوان محتوای تکمیلی و برای مطالعه بیشتر در نظر گرفته شود، برای استفاده دانشجویانی که به آن نیاز دارند، سودمند خواهد بود.

شناخت تفاوت های جسمی و روحی زن و مرد، از موضوعاتی است که قبل، حین و بعد از ازدواج مورد نیاز دانشجویان است؛ بنابراین، مناسب است محتوای مختصر فصل سوم، با استفاده از محتوای میان رشته ای و مفصل تر، به فصل اول منتقل شود.

در نگاه کلی، محتوای مفصل فصل سوم مورد نیاز دانشجویان بوده و نیازمند سازماندهی جدید است.

فصل چهارم با عنوان «ایمن سازی خانواده؛ آسیبها و راهکارها»، بر اساس سرفصلهای درس تدوین شده است. نقد محتوایی فصل چهارم، با تأکید بر نقد سرفصلهای آن انجام شده است.

¹ معرفت سازمان یافته (Discipline) با سه ویژگی ساده سازی تحلیلی (Analytic Simplification)، هماهنگی ترکیبی (Synthetic Coordination) و پویایی (Dynamism) معرفی می شود. (نقی پور ظهیر، 1374: 175)

بر اساس سرفصل درس، هیچ کدام از بخشهای فصل چهارم در هدف کلی و اهداف رفتاری درس وجود ندارد و برای دانشجویانی که اکثر آنان نه تنها ازدواج نکرده‌اند، بلکه با توجه به بالا رفتن سن ازدواج، شرایط آن را نیز مهیا نمی‌بینند، به شکل جدا لازم به نظر نمی‌رسد؛ بلکه محتوای ضروری مربوط به آن می‌تواند در بخش تحکیم خانواده ادغام شود.

بخش «موضوع‌شناسی مسائل و مشکلات خانواده» و «انحلال خانواده»، موضوعاتی‌اند که مطالعه آنها برای تشخیص نیازهای آموزشی نسل جوان در زمینه خانواده و تعیین اهداف و محتوای درس لازم است. درس دو واحدی اگر بخواهد به نیازهای دانشجویان پاسخ دهد، امکان پرداختن به این مباحث پیچیده را ندارد. چنانکه بخش «مسائل و مشکلات خانواده معاصر» (ص 144-140) با پرداختن به موضوعاتی که دانشجویان کارشناسی پیش‌نیازهای آن را نمی‌دانند و برای آنان غیر قابل فهم است، می‌تواند زمینه بی‌ربطی دانشجویان به کتاب را فراهم کند. (رضی، 1388: 26)

«عوامل تضعیف خانواده»، در واقع همان فقدان عوامل تحکیم خانواده است. ضمن آنکه آنچه به عنوان عوامل تضعیف خانواده (زیاده‌خواهی و بدگمانی) و راه‌های ایمن‌سازی خانواده (مانند آموزش، مدیریت خشم و کسب مهارت حل مسئله) بیان شده است، اختصاص به خانواده ندارد و برای زندگی سالم همواره به آنها نیاز است.

در نگاه کلی، فصل چهارم جزء اهداف درس نیست و با توجه به کمبود وقت، به صورت فصل جداگانه ضرورتی ندارد.

فصل پنجم با عنوان «فرزندآوری و فرزندپروری»، شامل اطلاعات مفیدی است که به نظر می‌رسد با توجه به ساختار خانواده سنتی تألیف شده است. در صفحه 184، تأثیر تولد فرزند بر استحکام خانواده، مثبت ارزیابی شده است؛ در حالی که تحقیقات جامعه‌شناسی نشان می‌دهد در جامعه امروزی، تأثیر تولد فرزند (با توجه به مشکلاتی که در پی دارد) بر استحکام خانواده همیشه یکسان نیست و عوامل دیگری همچون روابط زوجین قبل از تولد فرزند و بافت فرهنگی موجود در خانواده بر آن تأثیرگذار است. (بستان، 1397)

با توجه به تفاوت زیادی که در نگاه جامعه سنتی و جامعه مدرن، به فرزند وجود دارد و شرایط در حال گذار جامعه ایران، ضرورت استفاده از محتوای میان‌رشته‌ای با جامعه‌شناسی، که در آن ویژگی‌ها و آثار نگاه سنتی و مدرن به فرزندآوری با یکدیگر مقایسه می‌شود، می‌تواند قدرت تحلیل شرایط را برای دانشجو فراهم کند.

در نگاه کلی، فصل پنجم مورد نیاز دانشجویان متأهل بوده و نیازمند محتوای میان‌رشته‌ای است.

فصل ششم از دو بخش «جمعیت» و «تاب‌آوری» تشکیل شده؛ در حالی که بخش قابل توجهی از محتوای فصل، به جمعیت اختصاص یافته است. به نظر می‌رسد با توجه به عنوان فصل و افزایش محتوای

355 ◆ نقد و بررسی کتاب درسی «دانش خانواده و جمعیت»

این بخش در ویراست دوم، تأکید خاصی بر این بخش وجود دارد. اما به علت کمی وقت، عملاً امکان پرداختن به این بحث در این سطح گسترده وجود ندارد.

بخش دوم «ناباروری»، از بخشهای مورد نیاز دانشجویان است. آموزش روشهای حفظ سلامتی و مراقبت از خود در زمینه باروری نیز می‌تواند به عنوان محتوای مکمل مورد توجه قرار گیرد. در این بخش و در مقدمه علل ناباروری (ص 235)، به راه‌های درمانی ناباروری و امکان دسترسی به آنها در داخل کشور اشاره شده که انسجام متن را از بین برده است.

در نگاه کلی، با توجه به حجم زیاد کتاب نسبت به دو واحد درسی، عملاً مسئله جمعیت مغفول واقع می‌شود و افزایش حجم آن در کتاب، کمکی به توجه به آن نمی‌کند.

در مجموع، کتاب حاوی حجم وسیعی از اطلاعات دقیق و جزئی است که از جمله آنها می‌توان به «تسهیل ازدواج در رویارویی با موانع مختلف» (ص 62)، «تکاتی که در هنگام تهیه مسکن باید به آن توجه نمود» (ص 110) و «ویژگی‌های مشاور شایسته» (ص 154) اشاره کرد؛ در حالی که جمعیت محتوا در کتاب درسی بدین معنا نیست که کتاب درسی جایگاهی برای گردآوری هر مطلبی است که به نحوی با موضوع مرتبط است (رضی، 1388: 22)، بلکه شیوه انتخاب و سازمان دادن محتوا، در دستیابی به اهداف اصلی درس اهمیت دارد.

(و) بحث و نتیجه‌گیری

در این مقاله، کتاب «دانش خانواده و جمعیت (ویراست دوم)» با توجه به ابعاد شکلی، ساختاری و محتوایی، نقد و بررسی شد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد کتاب از نظر ویژگی‌های ظاهری، نقاط قوت زیادی دارد. از نظر نگارشی، ساختار دستوری آن قابل قبول؛ اما از نظر روان و رسا بودن متن و طرز بیان، نیازمند تجدید نظر است. از نظر ساختاری، کتاب نقاط قوت زیادی دارد؛ اما با رویکرد سنتی به آموزش تألیف شده و برای طراحی آن، از الگوهای آموزشی مشخص استفاده نشده است و با توجه به تعدد نویسندگان، در کتاب وحدت رویه وجود ندارد. کتاب حاوی اطلاعات وسیع، دقیق و جزئی در زمینه دانش خانواده و جمعیت بوده و امکان تدریس کل مطالب، در یک ترم وجود ندارد.

در انجام پژوهش حاضر، فقدان شیوه‌نامه‌ای برای مقاله نقد کتاب درسی، در فصلنامه مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، از جمله محدودیتها به شمار می‌رود. نگارنده امیدوار است انجام این پژوهش (با توجه به تأثیر نقد سازنده در پیشرفت امور) گامی در راستای گسترش فرهنگ نقد و بهبود کیفیت کتاب باشد. هر چند اقدام اساسی در این زمینه، نقد و بررسی برنامه درسی و سرفصلهای مصوب درس دانش خانواده و جمعیت و اصلاح آن است.

با توجه به اینکه افرادی می‌توانند خانواده مستحکم تشکیل دهند و آن را از آسیبها ایمن نگه دارند که مهارت زندگی سالم را داشته باشند و تجارب نگارنده، حکایت از ناآگاهی دانشجویان از ضرورت‌های زندگی در قرن بیست و یکم و مهارت‌های لازم آن دارد؛ بنابر این، برنامه‌ریزی درسی علمی و تولید محتوای متناسب با نیازها ضرورت دارد.

تألیف کتاب درسی (با توجه به تفاوت اساسی آن با سایر کتب علمی) نیازمند طراحی و برنامه‌ریزی دقیق، با استفاده از علومى مانند روان‌شناسی، فناوری آموزشی، برنامه‌ریزی درسی و هنر است؛ لذا یک کار جمعی و میان‌رشته‌ای است. ویژگی‌هایی مانند ارزشمند بودن، سازمان مطلوب داشتن، انسجام، فعال بودن، زیبا بودن، حجم مناسب محتوا، انعطاف و نگارش مناسب، اهمیت زیادی در طراحی و تألیف کتاب درسی دارند (ملکی، 1384/الف: 22-23). بنابر این، پیشنهاد‌های ذیل برای ارتقای کیفیت کتاب ارائه می‌شود:

1. تولید محتوای درس، با توجه به توالی و تداوم محتوا با کتابهای دبیرستان.
2. انتخاب حجم محتوای آموزشی، متناسب با زمان مورد نیاز.
3. تدوین محتوا، متناسب با نیازهای دانشجویان.
4. سازماندهی محتوای آموزشی با ماهیت میان‌رشته‌ای.
5. توجه ویژه به استفاده از طراحی آموزشی و سایر رشته‌های مورد نیاز در تولید کتاب درسی.
6. توجه به فعال کردن متن و پیش‌بینی مشارکت دانشجویان.
7. اختصاصی کردن بخشی از محتوا برای مخاطبان خاص؛ همچون: مجرد و متأهل یا دختر و پسر.
8. استفاده از روش تحلیل محتوا به منظور ارزیابی کتاب از ابعاد مختلف.
9. تنوع بخشیدن به کتاب درسی دانش خانواده و جمعیت.
10. معرفی سایت آموزش مجازی دانشگاهیان و درسهای تکمیلی مربوط به هر درس در کتاب.

منابع

- آرمند، محمد (1384). «نقش تصویر در کتابهای درسی و اصول طراحی آن». سخن سمت، ش 15: 68-59.
- آرمند، محمد و حسن ملکی (1391). مقدمه‌ای بر شیوه‌ی طراحی و تألیف کتاب درسی دانشگاهی. تهران: سمت.
- ابراهیم کافوری، اکرم (1389). «تدوین و اعتبارسنجی الگویی برای ارزشیابی کتابهای درسی بر اساس رویکرد روان‌شناسی یادگیری و تربیتی». اندیشه‌های نوین تربیتی، ش 4: 92-61.
- ابراهیمی لویه، عادل و همکاران (1392). «بررسی عوامل مؤثر بر اختلافات خانوادگی در استان زنجان». علوم رفتاری (بهر)، ش 18: 26-9.
- اسلامی، حسن (1383). اخلاق نقد. قم: دفتر نشر معارف.
- بستان، حسین (1397). «اسلام و جامعه‌شناسی خانواده». قابل دسترسی در: <http://www.ghadeer.org/Book/200/27800>
- بیژن‌زاده، محمدحسن (1396). یادگیری سنتی و یادگیری جدید (مقایسه فلسفه و مبانی). مجموعه سخنرانی‌های علمی پژوهشکده آموزش باز و از راه دور.
- پاکتچی، احمد (1391). روش تحقیق عمومی. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- پسندیده، عباس (1391). رضایت زناشویی. قم: دارالحدیث.
- تقوی‌پور، محمدرضا و همکاران (1396). «الگوی جامع خانواده‌تاز در اندیشه اسلامی». زنان و خانواده، ش 38: 148-119.
- تقی‌پور ظهیر، علی (1374). مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی آموزشی و درسی. تهران: آگاه، ج هشتم.
- جمعی از نویسندگان (1394). دانش خانواده و جمعیت (ویراست دوم). قم: نشر معارف.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (1389). مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. تهران، سمت.
- دهقان‌زاده، حجت؛ آسیه گلشن‌آبادی و زهره کاظمیان (1393). «فواید و کاربرد طراحی آموزشی به عنوان شیوه‌ای نوین در آموزش». نخستین همایش ملی علوم تربیتی و روان‌شناسی. مرودشت.
- دی‌لی، الکساندر؛ بارت‌ان. گرین، کلیر دی جانسون و نایکوئیست (1395). «نحوه نگارش نقد کتاب علمی برای انتشار در یک مجله علمی: مبتنی بر مرور متون». ترجمه لاله ترابی. نقد کتاب اطلاع‌رسانی و ارتباطات، ش 10: 170-149.
- رستمی‌نژاد، محمدعلی و همکاران (1393). «تأثیر فلم حروف (فونت) بر سرعت، درک مطلب و دقت خوانندگان کتب درسی». پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ش 34: 66-51.
- رضی، احمد (1388). «شاخصهای ارزیابی و نقد کتابهای درسی دانشگاهی». سخن سمت، ش 21: 30-21.
- زنگنه مطلق، فیروزه و همکاران (1396). «تربیتی زوج‌درمانی مبتنی بر پذیرش و تعهد و هیجان‌محور بر بهبود سازگاری و تعهد زناشویی زوجین». زنان و خانواده، ش 38: 70-49.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (1393). «ملاک و معیار نقد کتابهای درسی». برگرفته در تاریخ www.oerp.ir از: 1395/6/9
- سلیمانزاده نجفی، تیره‌السادات و همکاران (1392). «ساخت و اعتباریابی مقیاس سنجش مقالات نقد کتاب درسی دانشگاهی». پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ش 31: 30-14.

- سیف، علی اکبر (1394). روان‌شناسی پرورشی نوین، روان‌شناسی یادگیری و آموزش. تهران: دوران.
- طباطبایی، محمدحسین (1374). تفسیر المیزان (20 جلد). ترجمه محمدباقر موسوی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- فرامرزی قراملکی، احد؛ محمد اسفندیاری، ابراهیم افشار و داریوش مطلبی (1390). «نقدنویسی و بایدها و نبایدهای آن». کتاب ماه (کلیات)، ش 16: 8-16.
- فرهنگی، علی اکبر (1374). ارتباطات انسانی. تهران: خدمات فرهنگی رسا.
- فقیهی، علینقی (1387). تربیت جنسی: مبانی، اصول و روشها، از منظر قرآن و حدیث. قم: دارالحدیث.
- کهنوجی، مرضیه و رضا ایرانمنش (1395). «تأثیر آموزش محتوای درس دانش خانواده و جمعیت بر میزان نگرش به زندگی دانشجویان دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان». مطالعات معرفتی در دانشگاه اسلامی، ش 69: 518-503.
- گنجی، حمزه و مسعود بابازاده (1393). روان‌شناسی رشد. دو جلد. تهران: ساوالان.
- ملکی، حسن (1394). برنامه‌ریزی درسی (داهنمای عمل). مشهد: پیام اندیشه.
- ملکی، حسن (1384/الف). «شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی؛ بخش بیکره و متن». سخن سمت، ش 15: 24-9.
- ملکی، حسن (1384/ب). «شیوه طراحی و تألیف کتاب درسی؛ بخش مقدمات کتاب». سخن سمت، ش 14: 22-29.
- ملکی، حسن (1387). کتاب درسی (طراحی و تألیف). تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- ملکی، حسن (1385). «مبانی و معیارهای نقد کتاب درسی دانشگاهی». سخن سمت، ش 17: 20-9.
- منصوریان، یزدان (1392). «صد ویژگی کتابهای دانشگاهی کارآمد و اثربخش». پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ش 29: 1-17.
- مهاجری، رقیه و همکاران (1396). «بررسی رابطه سرمایه اجتماعی خانواده با مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان پسر مدارس غیر دولتی دوره دوم متوسطه متعلقه 3 شهر تهران». مطالعات راهبردی علوم انسانی و اسلامی، ش 7: 127-109.
- نظری، علی محمد (1386). مبانی زوج‌درمانی و خانواده‌درمانی. تهران: علم.
- نکونام، جعفر (1386). روش تحقیق با تأکید بر علوم اسلامی. قم: دانشگاه قم.
- نوریان، محمد (1393). «روشهای ارزشیابی کتابهای درسی دانشگاهی، مزایا و محدودیتها». پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ش 33: 1-17.
- نیک‌نفس، س. و خ. علی‌آبادی (1392). «نقش تحلیل محتوا در فرایند آموزش و طراحی کتابهای درسی». مجله جهانی رسانه نسخه فارسی: 150-124.
- یارمحمدیان، محمدحسین و همکاران (1388). «ارزیابی کتابهای درسی دانشگاهی علوم انسانی بر اساس شاخصهای مطلوب کتابهای درسی دانشگاهی». عیار، ش 23: 60-38.
- A Group of Writers (2015). **Family and Population Knowledge (Second Edition)**. Qom: Maaref.
- Armand, M. (2005). "The Role of the Image in the Textbooks and the Principles of its Design". *Samt Speak*, No. 15: 59-68.
- Armand, M. & H. Maleki (2012). **An Introduction to the Design and Compilation of Academic Textbooks**. Tehran: samt.

- Bijan Zadeh, M. (2017). **Traditional Learning and New Learning (Comparison of Philosophy and Foundations)**. Academic Lecture Series of Open and Distance Learning Institute.
- Bostan, H. (2018). **“Islam and Family Sociology”**. <http://www.ghadeer.org/Book/200/27800>
- Dehghanzadeh, H.; A. Golshanabadi & Z. Kazemian (2014). **“Benefits and Application of Educational Design as a New Method in Education”**. *First National Conference on Educational Sciences and Psychology*. Marvdasht.
- DiLi, A; B.A Green, K. De Johnson & Naiquist (2016). **“How to Write a Critique of the Scientific Book for Publication in a Scientific Journal: Based on the Review of Texts”**. Translation of Laleh Torabi. *Review of the Information and Communication Books*, 10: 149-170.
- Ebrahimi Loya, A. & Associates (2013). **“Factors Affecting Family Differences in Zanjan Province”**. *Behavioral Sciences (Abhar)*: No. 18: 9-26.
- Faqih, A.N. (2008). **Sexual Education: Basics, Principles, and Methods, from the Perspective of Quran and Hadith**. Qom: Dar al-Hadith.
- Faramarz Gharmaleki, Ahd & Associates (2011). **“Review, and do's and don'ts”**. *Book of Mah General*, No. 169: 8-16.
- Farhangi, A.A. (1995). **Human Relations**. Tehran: Rasa Cultural Services.
- Ganji, H. & M. Baba Zadeh (2014). **Developmental Psychology**, 2 Vols. Tehran: Savalan.
- Hafez Nia, M. (2010). **An Introduction to the Research Method in the Humanities**. Tehran: Samt.
- Ibrahim Kafouri, A. (2010). **“Compilation and Validation of a Model for Evaluating Textbooks Based on the Psychological Approach to Learning and Education”**. *Modern Thoughts of Education*, Vol. 6: 61-92.
- Islami, H. (2004). **Ethics of Critique**. Qom: Office of Maaref Publishing House.
- Kahnoji, M. & R. Iranmanesh (2016). **“The Effect of Content Education on Family and Family Knowledge on Attitudes toward the Life of Students at Vali-e-Asr University of Rafsanjan”**. *The Knowledge Studies in the Islamic University*, No. 69: 503-518.
- Maleki, H. (2015). **Curriculum Development (Practice Guide)**. Seventh Edit, Mashhad: Payam Andisheh.
- Maleki, H. (2006). **“Fundamentals and Criteria for Reviewing Academic Textbooks”**. *Samt Speak*, 17: 9-20.
- Maleki, H. (2008). **Textbook (Design and Compilation)**. Tehran: Allameh Tabataba'i University.
- Maleki, H. (2005). **“The Design and Compilation of the Textbook; Body and Text”**. *Samt Speak*, No. 15: 9-24.
- Maleki, H. (2005). **“The Design and Compilation of the Textbook; Book Preliminary Part”**. *Samt Speak*, No. 14: 22-29.
- Mansourian, Y. (2013). **“The 100 Proper and Effective Academic Books”**. *Research and Writing of Academic Books*, No. 29: 1-17.

- Mohajeri, R. & Associates (2017). **“Investigating the Relationship between Family Social Capital and the Accountability of Secondary School Students of Secondary Schools in District 3 of Tehran”**. *Strategic Studies of the Humanities and Islamic Sciences*, No. 7: 109-127.
- Nazari, A.M. (2007). **Basics of Couple Therapy and Family Therapy**. Tehran: Scienc.
- Nekounam, J. (2007). **Research Method with Emphasis on Islamic Sciences**. Qom: Qom University.
- Nicknafs, S. & Kh. Ali Abadi (2013). **“The Role of Content Analysis in the Process of Teaching and Designing Textbooks”**. *World Media Magazine Farsi Edition*, 124-150.
- Nourian, M. (2014). **“Methods of Evaluation of Academic Textbooks, Advantages and Limitations”**. *Research and Writing of Academic Books*, No. 33: 1-17.
- Paktchi, A. (2012). **General Research Method**. Tehran: Publication of Imam Sadiq University.
- Pasandideh, A. (2012). **Marital Satisfaction**. Qom: Daral-Hadith Scientific and Cultural Institute.
- Razi, A. (2009). **“Evaluation Indexes and Critique of Academic Textbooks”**. *Samt Speak*, 21: 21-30.
- Research and Planning Organization (2014). **“The Criterion of Critique of Textbooks”**. Retrieved on 31/8/2016 from: www.oerp.ir.
- Rostami Nejad, M. & Associates (2014). **“The Effect of the Letter Font on the Speed, Comprehension and Accuracy of Textbook Readers”**. *Research and Writing of Academic Books*, No. 34: 51-66.
- Saif, A.A (2015). **Modern Psychology of Learning and Education**. Tehran: Doran.
- Soleimanzadeh Najafi, N. & Associates (2013). **“Creating and Validating the Evaluation Scale of Academic Textbook Reviews”**. *Research and Writing of Academic Books*, No. 31: 14-30.
- Tabatabai, M.H. (1995). **Interpreting Al-Mizan's Interpretation**. Mohammad Bagher Mousavi. Qom: Islamic Printing Office.
- Taghavi Pour, M. & Associates (2017). **“A Comprehensive Model of Family Equilibrium in Islamic Thought”**. *Educational Culture of Women and Family*, No. 38: 119-148.
- Taghipour Zohair, A. (1995). **Introduction to Curriculum Planning**. Tehran: Agah.
- Yarmohamedian, M. & Associates (2009). **“Evaluation of Academic Books of the Humanities Based on the Desirable Indices of Academic Textbooks”**. *Ayyar*, No. 23: 38-60.
- Zanganeh Motlagh, F. & Associates (2017). **“The Effectiveness of Couples Based on Admission and Commitment and Excitement Focused on Improving Couples' Marriage and Consistency”**. *Educational Culture of Women and Family*, No. 38: 49-70.

